

שלוש כתובות על מצבות מבית-הקברות

של טיוכירה שבקיריני

מאת

ש. אפלבאום

בבית-הקברות של העיר היוונית-הרומאית טיוכירה¹ שבארץ קיריני משתרע סמוך לצדדיה הדרומי, המערבי והמזרחי של העיר. הריכוז העיקרי של הקברים היהודים², הנитנים ליזיהו, נמצא בצד מזרח, והם, כנראה, במידה שאפשר לקבוע את תקופתם, מפרק-זהמן שבין המאה הראשונה לפני ספירת הנוצרים לבין המאה הראשונה לספירה. רובם המכريع של הקברים בבית-הקברות המערבי הוא של נקרים. כאן נמצא כבר אחד של יהודי, שהוא מסומן בדמות המנורה. כן נתגלו כמה כתובות, שאפשר הן של יהודים, בכתבאותיהם של כמה מהקברים בבית הקברות המערבי רשום מוצאים: דודומה, טרקייה, דמטריאס (עיר פטוליה, או אולוי דמשק), אקסינוס, ביתניה, ואולי ניסה (זו היא עיר באסיה הקטנה, או בית-שאן).

שלוש הכתובות הבאות מבית-הקברות הנ"ל נודעת חישובות מיוחדת:

1) *Supplementum Epigraphicum Graecum*, IX, 424 :

[σονς δ Διδυ | <μ>ατ<ος> | Ἀρχίθιος || Χυλδαῖος | Τιμοκράτη[ς]
2) *Ib.* 439. Μέντι[ο]ς | — — ν | Ἀριβαῖ[ος ?] (ἔτους) ἵ Φύλ — — (ἔτους)
αι' Αριστέας

3) *Ib.* 441. Ἀλέξων | Τυχημάλμιας | Ἀδδι[δ]α<τον>

יש לציין, שלושה קברים אלה סמוכים זה לזה, ומהמספר 440, בסימון
למס' 2 ו-3. הוא כתובות על גבי חומת העיר, שנחרתה – קרוב לוודאי –
ע"י חיילי חיל-המצב. וזה לשונה:

Τελ[α]γ[ν]αιος [α]θιος Δο[ν]αιος Θεοκή[ν]αιος
הואיל ובתקופה ההלניסטית דוטיתיות (דוטתאי) הוא כמעט תמיד שם

(1) יוונית, Τεύχερα, Ταύχευρα, כיום טורקה. על עיר זו עיין

antiche dell'Africa Italiana, II, Cirenaica, ii, 1936, 208 sqq.

(2) רוב הכתובות נתפרסמו ב- *Doc. ant. Afr. Ital.*, שם.

שלוש כתובות על מצוות מבית-הקבורות של טיווכירה שבקריריני יהודי,³) הרי מתקבל על הדעת, שגם האיש השני הנזכר כאן, איניאס, בן לאדם בעל שם תיאופורי, הוא יהודי.
עתה נשים לב למליה המשוחזרת <א[88]ב[88]>⁴ במס' 441, וא[88]ב[88]⁵ הוא שם העיר חידך, מצפון-מזרחה ללוד (הכפר הערבי אל-חידקה לשעבר), לפि הכתוב של יוסף בן מתתיהו⁶).

[א[88]ב[88]](ס' 439) אינו יכול להיות שם קפודקי, כפי שאפשר היה להניח על-שם המלך הנזכר ע"י קסנופון (Cyrop. II, 1, 5; IV, 2, 31). שכן הוא מופיע ככינויו אחורי שם האיש הקבור ושם אביו (שנטשטו). על-כן מסתבר, שהוא מקום מוצאו, והוא מייצג ללא ספק שורש שמי, כגון "חריב". המועמד המתבקש כאן הוא חריב (הכפר הערבי לשעבר כפר חרובה) מדרום-מורח ללוד, הנזכר במשנה וכן במדרשים⁷).

אשר לשם χαλδαῖος שבמס' 424. — יש להעיר, שם כי אין הוא בא כללה שלישית אחריו שם הנפטר ושם האב, בדומה לכינויים בכתובות הנ"ל, מכל מקום יש לראותו כציוון מוצא, הויאל והוא בא אחורי σανδυμάνως δισχυρός⁸. משומם כך אין זו אלא רמז לחולדה, מדרום מלוד. הכפר הערבי חולדה עומד, לפי החומר בארכיון של אגף העתיקות של הממשלה⁹). "על אחר קדום", אך אינו נזכר כלל במקרא ובתלמוד. סמוך למקום זה נחגלו בשנת 1953 שרידים של בית-כנסת מהתקופה הביזנטינית¹⁰; ואם כן ישיסוד להשערה, שבימי האמוראים היה כאן יישוב יהודי, והיה זה יישוב קדום. שמו מופיע בפעם הראשונה במקור ביזנטי בשנת 534¹¹, וכן נזכר הוא במקורות צלבניים

(3) עיין א. צ'ריקובר, היהודים במצרים בתקופה ההלניסטית והרומאית לאור הפפרילוגיה, תש"ה, עמ' 241, 242.

(4) קדמוניות י"ג ו/ה, (203 — ניסח). בכמה מקומות בא אצל השם ב'-ב' (דلتה) אחת.

(5) תענית פ"ד, ס"ט, ע"א; איכה רבתי, ב' ב'; השווה ספר היישוב, תרצ"ט, כרך א', עמ' 92.

(א) תודתי נתונה בזה לאגף העתיקות, שהויאל להעמיד לרשותי את החומר שבארכיון שלו.

I. E. J. 3 (1953), 133 sqq.; Studii Biblici Franciscani, IV, 1953-4, (6 ad voc.

E. H. Palmer, *The Desert of the Exodus*, II, 1871, App. D, 522 (א&6 citing an ecclesiastical list of that year preserved in the Library at the Jerusalem Patriarchate

כ-Huldres⁷). וילנאי סבור⁸, שהו שם עברי עתיק. ואמנם מופיע הוא בכתובות מקיריני.

כלומר היו שלושת האנשים, הנזכרים בכתובות הנ"ל, יהודים או נוצרים? ציינו למאלה, שתתיים מהכתובות נמצאות בקרבת מקום לרבייטה, שלפי כל הטייננס יהודית היא; לעומת זאת כל השמות יווניים הם, בידינו הוכחות ברורות לכך, שחדיד הייתה יישוב יהודי טהור, לפחות עד תקופת המשנה, לפי המסורת היהת מוקפת חומה כבר בימי יהושע⁹; נתישבה מחדש ע"י שבוי ציון¹⁰; ובוצרה ע"י שמעון החשמונאי¹¹). המקום שמש נקודת-מוצא לשמעון במלחמותו בטרופון¹²); נקבע ע"י אספסיאנוס במלחמות החורבן¹³); ונעשה לאחר מכן מוקם-מושב של תנאים¹⁴). משמע, שבחדיד הייתה במשן תקופה ארוכה אוכלוסייה יהודית טהורה, ללא תערובת יוונית. ידיעותינו על כפר חריביה דלות יותר. ואט אמן נICON הוא זיהויו של השם, הנזכר במגילת תענית, באיכה רבה ובראשית רבה¹⁵). עם כפר חריבה שע"י לוד, הרי היהת זו אחת מנקודות-המוצא למרד בר כוכבא, ובכן מסתבר, שאוכלוסייתו הייתה יהודית במידה מכרעת.

יש אפוא יסוד לראות בשניים שלושת האנשים הללו יהודים, ואין לפיקפק במווצאו של איש השלישי, שביתו היה בחולדה. ונשאלת השאלה: שמא היה גם איסטוחס מדיזומה, הרשות על כתובות אחת עם ארכיבוס מחולדה, היהודי? קשה לענות על כך בוודאות, מאחר שלא ברור לנו, אם מוקם-מווצאו הוא DIDOME שבסיס הקטנה בAKERGON, או במצרים.

לא קל לקבוע את תקופתן של כתובות אלו. אין ברשותנו עדויות מבתי-הקבורות המערביים והמורחים של טויכירה בכלל למציאותם של

7) ז. וילנאי, מורה דרך לא", תל-אביב, השרון והשפלה, 1941—1944, Government Dept. of Antiquities Map, *Palestine of the Crusades*, 1944, שם.

8) מ. ערכין, פ"ט, מ' ו'.

9) עזרא ב' ל"ג; נחמה, ז' ל"ג.

10) א' חשמונאים, י"ב, ל"ח (אבל); ר' גם: ש. קלין, ארץ-ישראל, תרצ"ט, עמ' 60.

11) שם, י"ג, י"ג (אבל).

12) יוסף בן מתתיהו, מל'ח, ד' ט', א' (486—נימה).

13) לפי גירסה אחת של יוחסין וועדות, ז' ה'.

14) עיין הערתה 5.

שלוש כתובות על מזכות מבית-הקבורות של טיווכירה שבקיריני
קברים וכך מקופת קדומה למאה השניה לפני הספירה¹⁶). שתי כתובות
בבית-הקבורות המערבי נוקטות בשיטת ספרות, שהונגה בקיריני לא קודם
לסוף המאה השלישית או בראשית המאה השניה לפני הספירה. כמה כתובות
רומיות הן.

קובורתם של שלושה יהודים, יוצאי חבל אחד בארץ-ישראל, בקרבת
אנשים שהם רובם, במדה שהעדות מגעת, נקרים. היא תופעה רואיה לשומות-
לב; ומה גם שמקומם מוצאים — מזורח לצד ביודה — הוא מולדת החשמונאים;
והן חידד וחריבה נמצאות במרקח של חמישה ק"מ ממודיעין, ברור, שלא
nocל להביא הסבר, שאיננו ניתן לעירעor, לתופעה זו; ההצעה, הנראית
ביותר לכותב הדברים, היא, שהיו אלה יהודים, שברחו מסביבת בני המכבים,
אם בימי רדיפות אנטוכוס, או לאחר הצלחת החשמונאים, שהביאה לירוש
יהודים מתיוונים מהארץ. יש לציין, שהאיש מחריב מות בהיותו בן עשר.
פירוש הדבר, שהובא ע"י הוריו לקיריני כילד. אם היו אלה יהודים מתיוונים —
עשוי דבר זה להסביר את קבורתם בבית קברות של לא-יהודים ברובם.
ואפשר היו אלה בני משפחות של חיללים שכיריים, ששירתו את מלכי בית
תלמי. ספר החשמונאים א' מעיד¹⁷), שאכללו בכפריו יהודים, מודיעין, ישבו
בימי אנטוכוס יהודים, שהיו מוכנים להתפער עם עובדה זרה.

(16) הכוונה לקברים כמערות, שעליהם חרוטות כתובות. קברים קדומים יותר,
בעלי צורה אחרת, נתגלו בשני צדי העיר.

(17) א' החשמונאים, ב', ט"ה, כ"ג.